NÕUKOGUDE ESIATEISTI KUJUNEMISLOOST: ALEKSANDER OSSIPOVI ELU JA TEGEVUS EESTIS

Toomas Schvak
Arvo Pärdi Keskus

Abstract

On the Early Years of a Leading Soviet Atheist: Alexander Osipov's Life and Activities in Estonia

Orthodox priest and professor of theology Alexander Osipov (1911–1967) became one of the leading atheist writers and lecturers in the Soviet Union after his public renunciation of faith in 1959. Several biographical treatises on him have been authored in Russia but very little has been written about his youth as a promising priest and researcher in Estonia. Supported by Osipov's early writings and original documents from Estonian archives, the article reveals his important role in the missionary and publishing activities of the Estonian Apostolic Orthodox Church in the late 1930s and offers a fact check on his ideologically motivated autobiography from 1960 but fails to find any detectable traces of emerging dissatisfaction with religion and church in this early period.

Keywords

Orthodox Church · Estonia · church history · atheism · biography

Kirikuinimeste avalik usust taganemine oli üks nõukogude ateistliku propaganda tööriistu. Mida tuntum ja autoriteetsem oli ateismileeri üle läinud vaimulik või teoloog, seda suuremaks võiduks seda peeti. NSV Liidu õigeusklikele oli selles kontekstis kindlasti üks šokeerivamaid sündmusi endise ülempreestri, Leningradi vaimuliku akadeemia professori

Aleksander Ossipovi[1] usust taganemine, mida ta tegi 6. detsembril 1959 ajalehe Pravda veergudel ilmunud kirjas (Осипов 1959, eesti keeles Ossipov 1959). Edaspidi, kuni surmani 1967. aastal, tegutses Ossipov ateistliku lektori ja autorina, kelle sulest ilmus arvukalt kirikuvastaseid artikleid ja brošüüre. 1963. aastal sai temast Leningradis asunud religiooniloo ja ateismi muuseumi teaduslik kaastöötaja ning novembris 1966 anti talle kolme kirikuvastase brošüüri koostamise ja avaldamise eest filosoofiateaduste kandidaadi kraad (Фирсов 1999).

Ossipovi usust taganemine toimus Nikita Hruštšovi 1958. aastal alanud usuvastase kampaania ajal, mil erinevalt varasematest, 1920.–1940. aastatel läbi viidud kampaaniatest rakendati otseste repressiivmeetmete asemel pehmemaid meetodeid. Ühelt poolt kasutati ära seadusandlikke võimalusi kirikute ja koguduste majanduslikuks survestamiseks ning vaimulike karistamiseks, teisalt suunati märksa enam ressurssi ateistlikku propagandasse.[2] Just sellel perioodil sai alguse suurem avalike usust lahtiütlemiste laine, kuigi taolisi juhtumeid esines muidugi ka varem. Ossipovi kõrval oli üks tuntumaid õigeusu apostaate ukraina teoloog, Saraatovi vaimuliku seminari endine õppejõud Jevgraf Duluman, kes astus kirikust välja 1952. aastal, kuid tuli oma looga laiema avalikkuse ette ajalehes Komsomolskaja Pravda 24. märtsil 1957 (Дулуман 1957a). Samal aastal ilmus Dulumanilt raamat, kus ta kirjeldas oma usu kaotust pikemalt (Дулуман 1957b, eesti keeles Duluman 1958). Eesti keeles avaldamist leidnud endistest õigeusu vaimulikest võib mainida ka preestreid Nikolai Spasskit ja Aleksei Tšertkovi. Spasski oli praost Astrahani ja Stalingradi piiskopkonnast, kes avaldas oma usust lahtiütlemise kirja mõned kuud enne Ossipovi ja see ilmus ka eestikeelses tõlkes (Spasski 1959). 1960. aastate alguses ateistlikku kihutustööd alustanud

---

1 Kuna artikkel käsitleb peamiselt Ossipovi Eesti-perioodi, on siin läbivalt kasutatud tema eesnime eestipärast kuju Aleksander.

2 Hruštšovi religioonivastast kampaaniat, mille tippaeg oli aastatel 1958–1961, on kajastatud mitmetes varasemates uurimustes, mistõttu siin tasub piirduda viidetega vastavale kirjandusele. Ingliskeelsetest käsitlustest tõstaksin esile kaks (Chumachenko 2002: 143–188; Smolkin 2018: 57–83), neist Tatjana Tšumatšenko teos on originaalis ilmunud venekeelsena (Чумаченко 1999). Vene keeles täiendavad neid peatükid Vene Õigeusu Kiriku 20. sajandi ajaloo käsitlustes (nt Поспеловский 1995: 280–313; Шкаровский 2010: 359–382). Eesti keeles on olemas üldine ülevaade ja analüüs religioonivastasest võitlusest alates 1957. aastast (Remmel 2011), samuti on käsitletud selle mõju konkreetselt õigeusu kirikule Eestis (Sõtšov 2008: 97–121).

usuteaduse kandidaat Tšertkov oli sarnaselt Ossipoviga pärit Baltimaadest, olles sündinud 1932. aastal Riias. Eesti keelde pole tõlgitud tema kirikust lahkumise kirja, küll aga tema hilisem raamatuke „Kuidas usk lohutab?“ (Tšertkov 1977). Loomulikult oli taolisi vaimulikke kümneid ja neid ei leidunud ainult õigeusu kirikus, vaid peaaegu kõigis uskkondades.[3] Avalikke usust taganemisi koordineeriti hoolikalt riiklikul tasandil ja isegi kui inimese usu kaotus ning kirikust lahkumine olid toimunud vaba valikuna, siis vastava pihtimuse avaldamine toimus enamasti partei või julgeoleku surve all ja juhendamisel. Aleksander Ossipovi puhul on oletatud juba varasemat, võib-olla isegi 1940. aastatel alguse saanud koostööd julgeolekuorganitega.[4]

Ossipovi tuleb pidada õigeusu apostaatidest kõige prominentsemaks, sest tegemist ei olnud tavalise kogudusepreestriga ega isegi mitte tavalise vaimuliku õppeasutuse, vaid vaimuliku akadeemia professoriga. Vaimulikke akadeemiaid tegutses 1950. aastatel NSV Liidus ainult kaks (lisaks Leningradile ka Moskvas). Samuti oli Ossipov olnud kiriku haridussüsteemis kõrgetes administratiivametites – vaimuliku seminari rektori kohusetäitja ja asetäitja (inspektor). Ta oli ka üks väheseid ülikooliharidusega õppejõude Vene Õigeusu Kirikus, kuuludes toonase vaimuliku haritlaskonna tippude hulka. Erinevalt Dulumanist, kes hakkas ateistlikku kihutustööd tegema mitu aastat pärast kirikust lahkumist, oli Ossipov kuni Pravdas ilmunud kirjani õppejõuna kiriku teenistuses. Seetõttu võibki väita, et Ossipovi usust taganemine oli nõukogude võimule suur võit, ning see aitab selgitada sedagi, miks tema isik ja tegevus pälvisid tähelepanu ka läänemaailmas ilmunud nõukogude kirikuelu ülevaadetes (nt Bourdeaux 1966: 109–121).

Vaatamata sellele, et Ossipov sündis ja elas suure osa elust Eestis, on temast siiani vähe kirjutatud. Kuigi võrreldes vene keeleruumiga kasutati

---

[3] Põhjalik ülevaade eesti keeles aastatel 1940–1989 ilmunud ateistlikust kirjandusest on ära toodud Atko Remmeli magistritöö lisades nr 9 ja 10 (Remmel 2004: *s.n.*). Mõnedki neist tekstidest on endiste vaimulike pihtimused, kuidas nad usust ja kirikust lahti ütlesid.

[4] Kas ja millal Ossipov julgeoleku informaatoriks värvati, ei ole lõpuni selge, tõenäoliselt toimus see ajavahemikus 1942–1951. Suuresti põhineb see teadmine Venemaa riiklikust uusima ajaloo arhiivist (RGANI) leitud anonüümsel ettekandel 1951. aastast, mille autor pidi olema keegi Leningradi vaimuliku akadeemia õppejõududest (Доклад 1997; Шкаровский 2010: 366–367). Selle põhjal on oletatud, et ka Ossipovi avalik usust lahkumine 1959. aastal toimus KGB ülesandel.

Ossipovi kirjutisi eestikeelses ateistlikus propagandas vähe, ilmus Eesti NSVs siiski tema autobiograafiline teos „Tee vaimsele vabadusele" (Ossipov 1961). Samuti avaldati ajakirjanduses aastatel 1959–1969 eesti keelde tõlgituna vähemalt kuus tema kirjutatud artiklit ja muud teksti (Remmel 2004: *s.n.*), ka on säilinud üks raadiosaade, kus ta räägib argumentidest, mis kallutasid teda usu vastu (Ossipov 1960). Senistes kirikuloolistes uurimustes on Ossipovi mainitud vaid möödaminnes (Remmel 2004: 75; Sõtšov 2008: 120; Remmel 2011: 231). Ühelt poolt on seda tinginud ateistliku propaganda uurimine peamiselt institutsionaalses kontekstis ja sel tasandil Ossipovil Eesti NSV territooriumil tõesti mingit rolli ei olnud. Teisalt, õigeusu kiriku vaatepunktist on tema hilisem ateistlik tegevus diskrediteerinud kogu selle panuse, mille ta andis noore ja entusiastliku vaimulikuna Eesti õigeusu kiriku arengusse 1930. aastatel. Kirikuga seotud autorid nii Venemaal kui ka Eestis on tema biograafiatesse lisanud eksitavaid seiku, näiteks loo tema väidetavast patukahetsusest Moskva patriarhile enne surma saadetud kirjas või elu lõpetamise enesetapuga (Сергий 2011; Гаркавенко 2011; Vaimulike andmebaas).

Venemaal on Ossipovi elu ja tegevust üsna põhjalikult uuritud. Mitmete teaduslike ja populaarteaduslike artiklite kõrval ilmus 21. sajandi alguses mahukas biograafia, mis sisaldab ka tema surivoodil kirja pandud ja dikteeritud mälestusi (Фирсов 2004). Vene uurijate eelis on olnud juurdepääs sealsetele arhiivimaterjalidele, mis kajastavad tema elu alates siirdumisest Leningradi 1946. aastal. Seetõttu ei ole ma siinses artiklis pikemalt peatunud Ossipovi hilisemal elul, sealhulgas tema ateistlikul kihutustööl, mida on vene- ja teatud määral ka ingliskeelsetes publikatsioonides piisavalt avatud. Vene autorid pole aga üldse tutvunud Eesti arhiivides leiduva ainesega Ossipovi elu kohta sõdadevahelisel perioodil, vaid on kasutanud selle kirjeldamisel peamise allikana tema autobiograafiat (Осипов 1960)[5]. Kuigi kirjutatud oma aja kohta üllatavalt faktitäpselt ja ausalt, on seal rohkelt ka ideoloogilistest eesmärkidest lähtuvaid tõlgendusi, mistõttu tuleb seda võrrelda originaaldokumentidega ja kriitiliselt analüüsida. Selle tulemusel saab konstrueerida objektiivsema pildi Ossipovi noorusest Eestis, vastates seejuures kahele

[5] Tekst on lühendatud kujul ilmunud veel endiste usklike autobiograafilisi jutustusi sisaldavas kogumikus „Otretšenie" koos toimetaja kommentaaridega (Отречение 1982: 7–44).

peamisele küsimusele, mis käesolevat uurimistööd ajendasid: (1) milline oli Ossipovi kui kõrgelt haritud ja vabalt kahte keelt valdava noore vaimuliku roll 1930. aastate Eesti kirikuelus; (2) kas tema toonastest kirjutistest või tegevusest ilmneb mingeid seiku, mis annavad märku religioonist ja kirikust kaugenemise algusest, sest oma autobiograafias seostab ta selle protsessi vallandumist just ülikooliõpingute ja kirikuteenistuse esimeste aastatega.

Artiklis tuginen peamiselt arhiivimaterjalidele, eelkõige Rahvusarhiivis leiduvaile Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku (EAÕK) Sinodi dokumentidele, aga ka Ossipovi isikutoimikutele Rahvusarhiivi Tartu Ülikooli fondis ja Tallinna Linnaarhiivi Tallinna haridusosakonna fondis. Arhiivimaterjalide kõrval on olulised Ossipovi avaldatud brošüürid, raamatud ja artiklid õigeusu perioodikas, eelkõige ajakirjades Elutõde ja Pravoslavnõi Sobesednik, samuti Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade kogus leiduvad üliõpilastööd. Hilisemast kirjandusest on kasutamist leidnud Ossipovi autobiograafilised materjalid 1960. aastatest ning alates 1990. aastatest Venemaal ilmunud teaduslikud uurimused ja ajaleheartiklid Ossipovi elust.

TEEKOND USU JUURDE

Aleksander Ossipov sündis 10. novembril 1911 Tallinnas vene perekonnas ainsa lapsena. Tema isa, Ivanovo-Voznessenskist pärit Aleksandr Ossipov vanem, oli sattunud Tallinnasse seoses üleviimisega Riigipanga kohalikku osakonda, ema Klavdia (neiupõlvenimega Parõgina) sündis aga Tallinna sadamas teeninud mereväeohvitseri tütrena. Kuna isa komandeeriti hiljem teistesse Riigipanga osakondadesse, jõudis perekond elada alates 1913. aastast ka Suhhumis ja Orenburgis. Hiljemalt 1922. aastaks oli ümber asutud isa kodukohta Ivanovosse, kus vanemad oma abielu lahutasid. Eestis sündinuna õnnestus emal koos oma ema ja 11-aastase Aleksandriga opteeruda detsembris 1922 Eestisse (TLA, Tallinna linna haridusosakond 1936: *s.n.*; Ossipov 1961: 7). Ossipovi enda sõnul oli perekonna majanduslik seis raske: ema töötas venekeelse ajalehe korrektorina ja teenis lisa õmblustöödega, tema ise aga teenis suviti raha maalri, montööri, pallipoisi, jooksupoisi, kirjakandja ja giidina (Ossipov

1961: 7). Kuigi neid andmeid on raske dokumentaalselt kinnitada, annavad perekonna majanduslikust kitsikusest aimu ka hilisematel aastatel mitmelt poolt tema õpingute toetuseks saadud abirahad ja stipendiumid. Oma surmaeelsetes mälestustes kirjeldab Ossipov vahekorda emaga üsna jahedana, kuid suurt soojust ja lähedust vanaemaga ning igatsust isa järele, kellega tal õnnestus uuesti kohtuda alles 1946. aastal (Осипов 2004: 244, 258–262, 275–277).

Alghariduse sai Ossipov Tallinna XIX Algkoolis, linna vanimas vene koolis, mis nüüdisajal kannab Tallinna Tõnismäe Reaalkooli nime. Sügisest 1925 asus ta õppima venekeelsesse erakooli, Tallinna Vene Eraühishumanitaargümnaasiumisse, mille lõpetas 6. juunil 1930 kiitusega. Lõputunnistus numbriga 381 väljastati talle 10 päeva hiljem (TLA, Tallinna linna haridusosakond 1936: *s.n.*; RA, Tartu Ülikooli sekretariaat 1930: 32). Alates gümnaasiumiaastatest on võimalik jälgida tema huvide kujunemist, samal ajal saab alguse Ossipovi ühiskondlik tegevus.

Autobiograafilistes allikates on Ossipov kirjeldanud ennast mitmekülgse noorukina, kelle primaarsed huvid ei olnud koolis seotud religiooni, vaid eelkõige loodusteaduste, kirjanduse ja ajalooga (Ossipov 1960; Ossipov 1961: 7). Kuigi autobiograafiat ei saa religiooni küsimustes lõpuni usaldada, on ta tegelikult sama väitnud juba usuteaduskonnas kaitstud magistritöö sissejuhatuses (Ossipov 1935a: 1–2). Tema kirjanduslikku huvi ja andekust tõestavad ka gümnaasiumis kirjutatud luuletused. Need ilmusid alates 1926. aastast venekeelsete ajalehtede veergudel (näiteks Starõi Narvski Listok, Razsvet, Russki Svet) ning anti hiljem koos üliõpilasaastatel kirjutatud luulega välja ka eraldi kogumikuna (Осипов 1933). Selle luulekogu temaatiline analüüs näitab, et kuigi religioossed motiivid on Ossipovi luules algusest peale kohal, kasvab nende esinemissagedus gümnaasiumi lõpuaastatel ja esimestel ülikooliaastatel, hakates järk-järgult domineerima klassikalise loodus- ja armastusluule üle. Samuti lisanduvad 1930. aastate algul religioossed motiivid tema isamaalisesse luulesse. Kõik see kinnitab tema väiteid järkjärgulisest usu juurde jõudmisest hilises teismeeas, aastatel 1928–1929.

Ossipovi ema ja vanaema olid tema sõnul küll usklikud, kuid kodus usulistel teemadel ei räägitud. Nii tekkis tal sügavam puutumus usuliste teemadega kooli usuõpetustundides, kus tema usuõpetajaks oli magistrikraadiga ülempreester Joann Bogojavlenski, kellest 1947. aastal sai

Issidori nime all Tallinna ja Eesti piiskop. Samuti osales ta aktiivselt vene skaudiliikumises, mida alates 1926. aastast kureeris endine Loodearmee kindralleitnant Aleksei Baiov ja kus noori kasvatati tugevas vene rahvuslik-religioosses vaimus. Ent kõige enam mõjutas Ossipovi religioossuse kujunemist ilmselt osalemine Vene Üliõpilaste Kristliku Liikumise (VÜKL) töös. See sajandivahetusel asutatud õigeusu noorteorganisatsioon taastas oma tegevuse emigratsioonis 1922. aastal – ametlik asutamiskongress leidis aset oktoobris 1923 Tšehhimaal Přerovis – ja levis Kesk-Euroopast kiiresti Baltimaadesse: esimesed ringid alustasid Eestis tegevust 1924. aastal[6] (Плюханов 1993: 7–12; РСХД в Эстонии 2002). Kuigi nime järgi üliõpilasliikumine, koondas see eri vanuses inimesi ning pani suurt rõhku just kooliealiste laste ja noorte usu juurde toomisele. Ossipov hakkas liikumise töös osalema 16-aastasena 1928. aastal, lüües kaasa Tallinna Neeva Aleksandri peakiriku juures tegutsenud ringis ja kujunedes seal üheks aktiivsemaks liikmeks (Ossipov 1961: 10–11). Sellest, et tegemist oli aktiivse ja hinnatud liikmega, annab tunnistust ka fakt, et vaid 17-aastasena kutsuti ta osalema VÜKLi Balti organisatsioonide II kongressil Petseri kloostris 3.–11. augustini 1929 ja valiti selle kongressi sekretäriks. Tema kongressipäevik koos seal peetud ettekannete konspektidega avaldati järgmisel aastal eraldi raamatuna, kuigi ilma autori nimeta (У родных 1930). Nii tõestas seni peamiselt ajakirjanduses luuletusi avaldanud noor Ossipov ennast esmakordselt ka ladusa stiili ja hea refereerimisvõimega vaimuliku kirjamehena. Järgmise aasta 24.–30. juulini Pühtitsa kloostris toimunud kolmandal Baltimaade kongressil osales ta taas aktiivselt, juhatades seal vaimuliku luule seminari ja kirjutades kongressist ülevaate liikumise ametlikku häälekandjasse Vestnik (Осипов 1930).

Millal täpselt sündis Ossipovi otsus siduda oma elu kirikuga ja asuda õppima teoloogiat, ei ole võimalik kindlaks teha. Gümnaasiumi lõpetamise järel tuli tal esmalt läbida ajateenistus Eesti kaitseväes, mida ta ka tegi. Enda väitel vabastati ta teenistusest ennetähtaegselt tervislike probleemide tõttu (Ossipov 1961: 28), kuid dokumentaalset kinnitust sellele

[6] Esimestel aastatel tegutsesid ringid mitteametlike seltsingutena. Siseministeeriumis registreeriti liikumine Vene Üliõpilaste Kristliku Seltsi nime all alles 29. märtsil 1928 (RA, Siseministeerium 1928: 1). Mõnes allikas on ametliku tegevuse algusena nimetatud 1929. aastat (РСХД в Эстонии 2002), kuid arhiivimaterjalid seda ei kinnita.

ei ole õnnestunud leida. Nii pidi see siiski olema, sest juulis 1930 osales ta Kuremäel VÜKLi kongressil, jaanuaris 1931 alustas aga õpinguid Tartu Ülikooli usuteaduskonnas – seega ei saanud ta ajateenistuses veeta üle 5–6 kuu, ehkki ajateenistuse tavaline kestus oli toona 12 kuud ja isegi majanduskriisi aegsete kärbetega ei lühendatud seda üheski väeliigis alla 8 kuu.

ÜLIÕPILASAASTAD

Ossipov on oma haridustee valiku juures rõhutanud eri aspekte. Magistritöö sissejuhatuses ütles ta, et astus ülikooli kindla kavatsusega saada vaimulikuks ning valmistada ennast võimalikult hästi ette nendeks väljakutseteks, millega kogudusetöös tuleb silmitsi seista (Ossipov 1935a: 1–2). Ka samal aastal metropoliit Aleksandrile kirjutatud kirjas märkis ta, et tema tõeline soov ja õpingute eesmärk oli pühendada ennast õigeusu kiriku teenimisele (RA, EAÕK Sinod 1935a: 71). 1960. aasta autobiograafias aga tõi ta esile, et enne ülempreester Joann Bogojavlenski pakutud stipendiumi usuteaduskonnas õppimiseks ei olnud ta kunagi vaimulikukutset kaalunud. Samas ei eita ta isegi seal oma toonast siirast usku ning rõhutab, et elu sidumine kirikuga tundus talle ühe moodusena elada mõtestatud elu ja leevendada inimeste kannatusi (Ossipov 1961: 11–13).

Majanduslikke tegureid usuteaduskonna valikul ei tohi kindlasti alahinnata. Kui arvestada, et ülikoolis tuli tasuda üpris kõrget õppemaksu, lisaks eeldas see kolimist teise linna ja seal endale elukoha üürimist, samal ajal aga elatus perekond ainult ema väikesest palgast ja juhuslikust lisateenistusest, ei oleks Ossipovil olnud võimalust ilma täiendava toetuseta üldse kõrgharidust omandada. Seega võis pakutud majanduslik abi tõesti kallutada teda kolme peamise huvi – geoloogia, kirjanduse ja religiooni – seast otsustama just viimase kasuks. Tema tegevus ja kirjutised aastatest 1928–1930 näitavad siiski selgelt, et huvi religiooni vastu oli Ossipovil selleks ajaks sügav ja siiras ning raha ei olnud ilmselt ainus motiiv.

Tartu Ülikooli usuteaduskonnas asus ta õppima õigeusu õppetooli juurde, mida alates 1923. aastast juhatas endine Peterburi vaimuliku

seminari rektor professor Vassili Martinson. Toonane usuteaduskond õpetas eelkõige luterlikku teoloogiat ja õigeusu üliõpilased, keda oli vähe, kuulasid kõiki üldaineid koos luterlastega (Schvak 2011). Nii võib öelda, et Ossipov sai tugevate protestantlike mõjudega interkonfessionaalse hariduse. Esialgse toetuse Tartus õppimiseks sai ta vastavalt ülempreester Joann Bogojavlenski lubadusele Tallinna Neeva Aleksandri peakiriku koguduse juures tegutsevalt vaesteabi seltsilt, samuti üüris Tartu Jumalaema Uinumise kogudus talle Bogojavlenski soovitusel kogudusemajas Magasini tänav 1 soodsa hinnaga toa. Täiendavalt palus ta toetust ka metropoliit Aleksandrilt, kelle eestkostel eraldas EAÕK Sinod talle ühes semestris elamis- ja õppekulude katteks 60 krooni (RA, EAÕK Sinod 1931a: 196; RA, EAÕK Sinod 1931b: 193). Kuna Ossipovi õpingud langesid majanduskriisi aastatele, suurendati tema õppetoetust pidevalt: esmalt 100 kroonile, siis juba 125 kroonile semestris, millele lisandus veel aastas 120 krooni toetust fondist, mille Soome õigeusu kirikuvalitsus oli sisse seadnud Eesti õigeusu üliõpilaste toetamiseks (RA, EAÕK Sinod 1931c: 147; RA, EAÕK Sinod 1932a: 116). Kuigi Ossipov palus edaspidi toetust veelgi suurendada, polnud sinodil seda võimalik teha, ent talle tulid taas appi selts Abi Vaestele, mis võttis enda kanda vahepeal soomlaste rahadest makstud õppemaksu tasumise summas 120 krooni, ja Tallinna Vene tänava Püha Piiskop Nikolause kogudus, mis hakkas talle maksma täiendavalt toetust 30–45 krooni aastas (RA, EAÕK Sinod 1934: 86; RA, EAÕK Sinod 1935b: 60). Väiksemaid toetusi sai ta ka teistelt kogudustelt.

Ossipovile üsna lahkelt jagatud toetussummad kõnelevad tegelikult ka tema õppeedukusest ülikoolis. Tänu headele õpitulemustele gümnaasiumis oli ta ülikooli vastu võetud eksamiteta ja ka seal näitas ta ennast eduka üliõpilasena. Nii on professor Vassili Martinson kirjutanud teise õppeaasta alguses toetuskirja tema stipendiumitaotlusele, kust selgub, et Ossipov sooritas juba esimese semestri lõpul eksami eesti-soome usundis ja filosoofia ajaloos, näitas ennast innuka ja edasipüüdliku õpilasena ning oli ka kiriklikus mõttes hästi meelestatud (RA, EAÕK Sinod 1931d: 156). Sarnaseid kiitvaid kirju professor Martinsonilt leidub hilisematestki aastatest ja need ei ole alusetud. Ajal, mil paljude tema kaasüliõpilaste õpingud lubamatult venisid, oli Ossipov 1932. aasta sügiseks jõudnud kolme semestriga teisele kursusele ja sooritanud eksamid 11 õppeaines (RA,

EAÕK Sinod 1932b: 118). Sama edukalt kulgesid õpingud ka edaspidi – jaanuaris 1935 lõpetas ta viimased ainekursused ja kaitses varasuvel oma magistritöö. See oli saavutus, milleni sõdadevahelistel kümnenditel küündisid ainult kaks õigeusu õppetooli juures õppinud üliõpilast[7] (Schvak 2011).

Oma õpingutest on Ossipov kirjutanud vähe, kuid tema tagasivaadetest kerkivad esile kolm õppejõudu, kelle aineid ta pidas endale oluliseks – magistritöö sissejuhatuses kiidab ta professor Johan Kõpu praktilise teoloogia kursust, mis andis hea ettevalmistuse tööks kogudusepreestrina (Ossipov 1935a: 2), nõukogudeaegses autobiograafias tõstab esile Alexander von Bulmerincqi Vana Testamendi loenguid, mis olevat teda niivõrd huvitanud, et oma edasises teadustöös otsustas ta keskenduda just muistse Lähis-Idaga seotud teemadele, aga ka Eduard Tennmanni, kelle religioonipsühholoogia loengute tähtsust ja uuenduslikkust olevat ta osanud hindama hakata alles hiljem (Ossipov 1961: 37–38). Ülikooliaastatel valmisid tal ka mõned üliõpilastööd, mille ta hilisematel aastatel eraldi raamatutena välja andis. Üks selliseid oli näiteks 1934. aastal esteetilise kasvatuse proseminaris kirjutatud referaat kinost ja kõlbluskasvatusest, milles ta analüüsis Eesti kinodes näidatud filmitoodangut, pakkus välja filmide tüpoloogia ja andis eri tüüpidele hinnangu vastavalt kasule või kahjule, mida need avaldavad noorte arengule. Ta leidis, et teatud tüüpi filmide kahjulikkusele tuleb vastu astuda võimalikult kultuursete ja ratsionaalsete meetmetega, mitte tsensuuri ja keeldudega, s.t eelistada kasvatustööd vaatajate seas, põhjendatud ja kõrgetasemelist filmikriitikat ning kultuuriliselt väärtuslike filmide näitamissageduse suurendamist (Ossipov 1934). Nimetatud töö parandatud ja täiendatud väljaanne ilmus hiljem vene keelde tõlgitult eraldi brošüürina (Осипов 1937a).

Õpingute keskel 1932. aastal lahkus Ossipov teda tugevalt mõjutanud VÜKLi liikmeskonnast (Ossipov 1961: 36). Kindlasti ei tulenenud see otsus liikumises süvenenud nõukogudevastasest agitatsioonist, millega ta oma sammu 1960. aastatel põhjendas: religioosse emigrantide

[7] Lisaks Ossipovile anti magistrikraad veel 1937. aastal Edvald Õunapuule väitekirja „Askeesi põhjendamine Pühale Kirjale“ eest. 1938. aastal õigeusu õppetooli juures õpingud lõpetanud Aleksander Jürisson sai õiguse magistritöö kaitsmisele, kuid selleni ei jõudnud.

liikumisena oli VÜKL algusest peale rõhutatult nõukogudevastane ja see oli Ossipovile aastaid teada. Ilmselt peitus põhjus isiklikes vastuoludes või lihtsalt ajanappuses. Inimesena, kes tundis rõõmu õpetamisest ja üldse võimalusest oma teadmisi jagada, hakkas ta panustama üha enam aega tegevusse lektori ja õpetajana. Ta ise on võtnud oma üliõpilasaastate ühiskondliku töö kokku järgmiselt: aastatel 1929–1934 juhtis ta nelja noorteringi, neist mitut samaaegselt, 1931–1935 töötas Tartu Jumalaema Uinumise koguduse pühapäevakooli õpetajana, aastatel 1933–1935 korraldas ühel kuni kahel õhtul nädalas avalikke loenguid sama koguduse saalis, 1934 käis regulaarselt pidamas üldharivaid loenguid Tallinna ja Nõmme kogudustes[8], lisaks esines ühekordsete loengutega eri kogudustes üle Eesti (RA, EAÕK Sinod 1936: *s.n.*). Kui 1931. aastal hakkas ilmuma ülempreester Joann Bogojavlenski asutatud venekeelne õigeusu kuukiri Pravoslavnõi Sobesednik, sai Ossipovist ka selle regulaarne kaastööline, kes avaldas seal nii luulet, sõnumeid kui ka pikemaid harivaid tekste.

Lühidalt tuleb peatuda ka Ossipovi magistritööl „Kristlik pastor püha Johannes Kuldsuu kirjelduse järgi (kaasaegsete paralleelidega)“, mis annab hea sissevaate tema huvidesse ja mõttemaailma. Oma väitekirjas põimis ta kokku patristika ja pastoraalteoloogia, uurides kuulsa kirikuisa kehtestatud nõudeid hingekarjastele ja selgitades, kes nende nõuete kohaselt üldse sobib vaimulikuks ning kuidas peaksid vaimulikud Johannes Kuldsuu õpetusi tänapäeval mõistma ja kogudusetöös ellu rakendama. Kogu töö on kantud sissejuhatavas osas esile tõstetud vajadusest ühendada teadmisi praktikaga – teoreetiline baas on väga oluline, aga kui seda baasi ei kasutata praktiliste ülesannete lahendamiseks, muutub see kasutuks. Samuti ei tohiks Ossipovi hinnangul ühtegi mineviku kogemust või õpetust võtta üle üks ühele, vaid ainult allutatuna ajaloolisele kriitikale ja kohandatuna muutunud oludele (Ossipov 1935a: 3–4, 10, 13). Ossipovi käsituses ei ela vaimulik minevikus, seda idealiseerides ja kõigest moodsast lahti öeldes, vaid vastupidi, on kursis kõigi

[8] Nõmme koguduse ajaloost nähtub, et seal pidas Ossipov esimese loengu juba 26. detsembril 1933 teemal „Piibli imetegude usaldusväärsus“. 1934. aastal oli tal Nõmme koguduses kaks loengut (Schvak 2013: 47). Ossipov eelistas loengute pidamisel neid kogudusi, mis olid rahastanud tema õpinguid ülikoolis – see oli tema võimalus neid tänada ja kogudustele midagi vastu pakkuda.

kaasaegsete nähtustega, filosoofiliste ja poliitiliste vooludega, ajakirjanduses ja kinos üles kerkivate teemadega, et osata koguduseliikmeid neis küsimusis nõustada (Ossipov 1935a: 61–62). Vaimuliku tähtsaim väline tööriist on sõna, mida ta peab valdama vabalt nii kõnes kui kirjas ja seda kasutama rohkelt: ei piisa ainult kohustuslikest jutlustest iganädalasel jumalateenistusel, vaid vähemalt paaril korral nädalas tuleb kogudust harida ja toetada vaimulike kõnedega, samuti kasutada iga võimalust inimeste individuaalseks vaimulikuks juhendamiseks (Ossipov 1935c: 250–253). Mõned tema nõudmised vaimulikele on veidi äärmuslikumad, kuid neilegi leiab ta kirikuisa rikkalikust kirjavarast õigustused: nii soovitab ta keelata vaimulikel täielikult alkoholi tarbimise ja pühitseda ametisse vaid täiskarsklasi (Ossipov 1935a: 65–66) ning ideaalis jõuda olukorrani, kus vaimulikud ei sõltu enam koguduse palgast, vaid teevad enda ja oma pere elatamiseks igapäevast tööd ning peavad selle kõrvalt vaimulikuametit tasuta kui erilist au ja privileegi (Ossipov 1935b: 220–222). Kuigi tugevalt ankurdatud Johannes Kuldsuu tekstidesse, mida ta on kasutanud peamiselt venekeelsete väljaannete põhjal – kuid võrrelnud neid ka ladinakeelse „Patrologiae completuse" 1863. aasta väljaande kreeka kirikuisade sarjas avaldatud tekstidega –, on magistritööst avanev vaimuliku portree väga Ossipovi enda nägu. See on nii mõtlemises kui välimuses moodne vaimulik, kes ei klammerdu minevikku, vaid käib ajaga kaasas, rakendades kiriku rikkalikku pärimust targalt ja osavalt ning allutades ennast samas kõrgetele eetilistele kriteeriumidele, mis ületavad kaugelt kiriku kehtestatud miinimumnõudeid. Nii pole imestada, et kui mõned aastad hiljem avaldati tema magistritöö venekeelses tõlkes esmalt lühendatult ajakirja Pravoslavnõi Sobesednik lisana (Осипов 1938a) ja seejärel veidi ümber töötatud kujul täismahus raamatuna[9] (Осипов 1938b), süüdistati teda vanema vaimulike põlvkonna ründamises ja kritiseerimises. Ossipov lükkas need süüdistused ümber, osutades, et kirjeldatud puudusi ja ideaalide eiramist võib esineda igas põlvkonnas (Осипов 1938b: 156–157). Nõukogude ajal väitis Ossipov küll, et magistritöö teema oli talle ette antud metropoliit Aleksandri

[9] Kuigi raamatus on väljaandmise aastana märgitud 1938, nähtub selle sisust, et tegelikult ilmus teos 1939. aastal. Nii on raamatu lõpus avaldatud Ossipovi avalik kiri ajakirja Pravoslavnõi Sobesednik 1939. aasta 9. numbrist, samuti sisaldab tagakaanel esitatud Ossipovi teoste bibliograafia tema 1939. aastal ilmunud väljaandeid.

kui tema õpingute rahastaja poolt ega puudutanud sugugi tema toonaseid huvisid (Ossipov 1961: 36–37), ent vaadates, kui palju on ta sellesse töösse pannud ennast, ei tundu see väide eriti usaldusväärne. Samas ei saa muidugi välistada, et Ossipov jälgis ja kaitses oma tulevast karjääri silmas pidades teadlikult kiriku toonase juhtkonna ametlikke seisukohti – juba 1920. aastate algusest oli sinod toonitanud vaimulike vajadust ajaga sammu pidada, loobuda pikkadest juustest ja habemetest ning vaimulikuriiete kandmisest väljaspool kirikut ja talitusi, kohustanud neid regulaarselt jutlusi pidama ning teinud tihedat koostööd karskust propageerivate organisatsioonidega.

Mitmed autorid, sealhulgas Ossipov ise, on kirjeldanud akadeemilise, põhiosas protestantliku usuteaduse õppimise võimalikku pöördelist mõju tema maailmapildile. Näiteks on ta välja toonud, et ülikoolis kohatud teaduslik piiblikriitika seadis tema jaoks esimest korda kahtluse alla pühakirja autoriteedi ja jumaliku päritolu (Ossipov 1961: 39–44). Tema toonane õpingukaaslane, kellega ta ilmselt küll väga tihedalt neil aastatel ei suhelnud, luterlik teoloog Elmar Salumaa on 1962. aastal paberile pandud käsikirjas viidanud võimalikele vastuoludele protestantliku teoloogilise hariduse ja traditsioonilise õigeusu piiblikäsitluse vahel kui Ossipovi ateismi ühele, võib-olla isegi peamisele põhjusele. Ta kirjutab: „See õnnetu elukäiguga inimene on oma teoloogilise hariduse omandanud Tartu Ülikooli usuteaduskonnas, kus ta omandas evangeelsele usuteadusele omase kriitilise käsitluse Pühakirja kohta ja mida ta ilmsesti püüdis rakendada ka oma akadeemilises õppetegevuses Vene Õigeusu Kiriku vaimulikus akadeemias: tõenäoselt seetõttu sattus ta konflikti puhttagurliku kirikliku teoloogiaga ja talumata kiriklikku surveavaldust siirdus väljapääsu otsides vastasleeri.“ (Salumaa 1962: 52) Sarnast seisukohta väljendab ka vene kirikuloolane Sergei Firsov, kelle arvates iseloomustas Ossipovi eelkõige positivistlik, protestantlusele omane vaade usule ning tal oli raskusi kristliku müstika mõistmisega – suundumused, mida oli temas arendanud õppimine Tartu Ülikooli protestantlikus usuteaduskonnas (Фирсов 2004: 127). Firsov küll, erinevalt Salumaast, ei postuleeri seda hoiakut ega sellest tekkinud sisemisi ja väliseid vastuolusid Ossipovi ateismi peamise põhjusena. Kui lähtuda Ossipovi kirjeldusest, siis ei saanud temast 1930. aastatel uskmatut, vaid pigem hakkas temas arenema seeme, mis võrsus elujõuliseks taimeks kaks aastakümmet

hiljem muude kogemuste ja elusündmuste mõjul (Ossipov 1961: 69–70). Nii võib Firsovil ja Salumaal olla tõepoolest õigus sel määral, et ülikoolis omandatud piiblikriitika aitas Ossipovil hilisematel aastatel leida hõlpsamalt argumente usust kaugenemise õigustamiseks ja võis väga traditsioonilises kiriklikus keskkonnas, kus nii ajaloolis-kriitiline meetod Piibli uurimiseks kui ka näiteks religioonipsühholoogilised tõlgendused usulistest nähtustest ei olnud aktsepteeritud, süvendada tema võõrandumistunnet. Tartu Ülikooli õpingute otsene sidumine tema usust eemaldumisega oleks siiski liiga lihtsakoeline ja naiivne selgitus.

VAIMULIKUS TEENISTUSES

Pärast edukat väitekirja kaitsmist anti Ossipovile 31. mail 1935 teoloogiamagistri kraad (TLA, Tallinna linna haridusosakond 1935: 7). Tema edasised sihid olid preestriks pühitsemine ja teadustöö jätkamine ülikoolis. Vassili Martinsoni ettepanekul oli ta nõus jääma ülikooli juurde diplomeeritud edasiõppijaks, sisuliselt doktorandiks, kuna 60. eluaastatesse jõudnud Martinson nägi temas oma järglast õigeusu teoloogia professorina. Usuteaduskond andis Ossipovile 7. septembril 1935 üheks aastaks diplomeeritud edasiõppija staatuse, ülikooli valitsus kinnitas selle otsuse sama aasta 20. novembril (RA, Tartu Ülikool 1935a: 1). Eelnevalt oli ta ülikoolile esitanud isikliku õppekava, mille kohaselt plaanis ta õigeusu ainetest edasi kuulata dogmaatikat, liturgikat, kanoonilist õigust ja õigeusu kirikulugu, kõrvalainetest oli rõhk ajaloolise suunitlusega ainetel ja keeltel. Keeli oli tal programmis lausa neli: lisaks klassikalistele vanakreeka ja ladina keelele ka eesti ja inglise keel – viimast pidas ta oluliseks oikumeeniliste suhete aspektist[10] (RA, Tartu Ülikool 1935b: 3). Mis puudutab aga eesti keelt, siis tuleb rõhutada, et Ossipovi väga hea, lausa laitmatu eesti keel ilmneb juba tema 1930. aastate alguse kirjutistes.[11]

[10] Tol perioodil jätkus väga aktiivne oikumeeniline dialoog õigeusu kirikute ja anglikaani kiriku vahel, millest ei jäänud kõrvale ka EAÕK (Sõtšov 2009: 58–62).

[11] 1960. aastal salvestatud raadiosaates räägib Ossipov küll grammatiliselt korralikku eesti keelt, kuid väga tugeva aktsendiga (Ossipov 1960). Ilmselt on siin tegemist ka maha loetud tekstiga. Tuleb siiski arvestada, et selleks ajaks oli Ossipov Eestist juba ligi 15 aastat eemal olnud ja vajaduse ning võimaluste puudumine eesti keeles kirjutada ja kõneleda oli kindlasti tema keeleoskusele negatiivset mõju avaldanud.

Paralleelselt teadusliku uurimistööga valmistus ta nüüd tõesti ka vaimulikuks saama. Enne pühitsuse vastuvõtmist tuli tal abielluda. Juunis 1935 teavitas Ossipov metropoliit Aleksandrit kavatsusest abielluda Tartu Jumalaema Uinumise koguduse ülempreestri Nikolai Pavski tütre Niinaga, kellega ta oli lähemalt tutvunud selle koguduse juures töötades ja kogudusemajas elades. Nende laulatus toimus Tartus Jüri kirikus sama aasta 27. juulil, emake Niina oli neli aastat oma mehest noorem ehk 20-aastane (TLA, Tallinna linna haridusosakond 1936b: 5). Vaimulikuks sai Ossipov kuu aega hiljem – 25. augustil pühitses metropoliit Aleksander ta Tallinna Neeva Aleksandri peakirikus diakoniks ja viis päeva hiljem, 30. augustil, sealsamas preestriks. Oma juunikuises kirjas oli ta palunud metropoliiti määrata ennast preestriks mõnda väikesesse ja vaesesse Tartumaa kogudusse, kuna tundis, et just nii saaks ta kõige paremini tasuda kirikule tema õpingute rahastamise eest (RA, EAÕK Sinod 1935b: 60). Maale tööle teda siiski ei saadetud ja see poleks ka olnud kooskõlas EAÕK toonase personalipoliitikaga, mis nägi ette kõrgharitud preestrite rakendamist eelkõige linnades. Õpingute ajaks jäeti ta koosseisuvälise (s.t palgata) preestrina abistama oma äia Tartu Jumalaema Uinumise koguduses, kus ta oli juba varem teeninud altariteenija, köstri, vaimuliku lektori ja pühapäevakooli juhina (RA, EAÕK Sinod 1936: *s.n.*). Ent sellele lisandus ka töökoht, mis tõi kaasa üsna suure koormuse ja sundis teda veetma suure osa ajast Tartust eemal – nimelt määrati ta sama aasta 1. septembrist Tallinna ja Harjumaa sisemisjonäriks (TLA, Tallinna linna haridusosakond 1936a: 7), mis tähendas lisaks talle tuttavale loengute pidamisele ka hingehoiutööd haiglates, vanadekodudes ja kinnipidamisasutustes. Näib, et sinodi hoiak Ossipovi suhtes oli selleks ajaks muutunud ja tema jätkamisele ülikoolis ei vaadatud enam kuigi soosivalt. Autobiograafias väidab ta, et muud toetust peale sisemisjonäri ameti ei olnud sinod talle valmis pakkuma (Ossipov 1961: 38). Kui see nii oli, siis tähendas see omamoodi tema õpingutele kaigaste kodaraisse loopimist, sest ametikoht eeldas kalendrikuus 14 päeva tööd Tartust eemal. Selleks ajaks olid paranenud ka sinodi rahalised võimalused – majanduskriis oli läbi, riiklik toetus pärast Konstantin Pätsi režiimi kehtestamist suurenenud –, ent Ossipovi juunis 1935 metropoliit Aleksandrile esitatud stipendiumitaotlus näib olevat jäänud vastuseta (RA, EAÕK Sinod 1935b: 60). Mis selle suhtumise muutuse esile kutsus, on

keeruline öelda, sest mingeid jälgi vastuoludest või konfliktist sinodi või metropoliidiga ühestki dokumendist ei ilmne.

Ossipovi õpingud oleksid pidanud lõppema doktoriväitekirja kaitsmisega. Millisele teemale Ossipov plaanis keskenduda, on segane. Oma autobiograafias räägib ta, et vaimustununa Bulmerincqi loengutest tahtis ta tegeleda muistse Lähis-Ida ja Vana Testamendi uurimisega ning valis seetõttu oma väitekirja teemaks „Esimese Moosese raamatu prepatriarhaalne periood" (Ossipov 1961: 36, 39–40). Kui arvestada, et hiljem sai temast Leningradi vaimulikus akadeemias just Vana Testamendi professor, on see väga loogiline. Samas tema õppekava vaadates puudusid sealt vanad semiidi keeled, mis uurimisteema seisukohalt olid väga olulised. Samuti on ta seal märkinud, et plaanis kirjutada väitekirja hoopis dogmaatikast või moraaliteoloogiast. Nii jääb Ossipovi uurimisteema küsimus lõpliku vastuseta, kuid see polegi niivõrd tähtis, sest sügisel 1936 tema õpingud ootamatult katkesid. Viimane aruanne tehtud tööst lõpeb 30. septembriga 1936. Oktoobris kirjutas aruande tema edasijõudmise kohta professor Vassili Martinson, kes märkis, et ühelt poolt tegeles Ossipov väitekirja jaoks materjali kogumisega, teisalt aga kuulas ka õppeaineid. Tema fookus oli esimesel aastal olnud kanoonilisel õigusel ja patroloogial, keeltest oli ta jõudnud kuulata kõike peale inglise keele. Oma doktorandi edasijõudmist hindas professor Martinson rahuldavaks (RA, Tartu Ülikool 1936: 10). Ühtegi põhjust õpingute katkestamiseks siit ei ilmne.

Nii nagu sinodi hoiakute teemal, nii ei võimalda ka siin allikate nappus anda vastust küsimusele, mis juhtus. Ossipovi enda vaade pärineb taas tema 1960. aasta autobiograafiast, kus 1935.–1936. aasta sündmuste kirjeldus on tugevalt politiseeritud, oma surmaeelsetes memuaarides ta ülikooliõpingutega seonduvat aga ei puuduta. Ossipov kirjeldab oma õpingute katkemist Eesti ühiskonnas kasvanud natsionalistlike ilmingute kontekstis, kuid juba kogu ajalooline kontekst on edasi antud vigaselt, sulandades üheks tervikuks Pätsi autoritaarse režiimi ja vabadussõjalaste liikumise (Ossipov 1961: 38). Üldiste natsionalistlike meeleolude süvenemise taustal olevat tema kui venelase vastu algatatud ajakirjanduses kampaania, kus nõuti tema eemaldamist ülikoolist; sinod asunud küll kaitsvale positsioonile, kuid kuna ta keeldus ülempreester Nikolai Pätsi ettepanekust eestistada oma nimi Ossepiks, ei saanud ka nemad tema heaks midagi teha (Ossipov 1961: 46). Eesti lugeja märkab muidugi kohe,

et kõik need väited on kriitikavabalt üle võetud ka tema nüüdisaegsetes venekeelsetes elulugudes (nt Фирсов 1999; Черняев 2011), kuid vene autorite jaoks on need olnud ilmselt üsna kõrvalised detailid, mille kriitilist analüüsi nad pole üritanudki.

Nõukogude perioodi tundes on üsna ilmne, et siin on tegemist sihilikult konstrueeritud ideoloogilise narratiiviga, mis pidi autobiograafia põhieesmärgi täitmise ehk religiooni pahelisuse tõestamise kõrval näitama ka „kodanliku riigikorra" ebaõiglust ja natsionalistlikke repressioone. Niivõrd-kuivõrd Ossipovi väited on kontrollitavad, ei pea need paika. Ühtegi artiklit eestikeelses ajakirjanduses, kus teda isiklikult oleks rünnatud, kas siis rahvusliku kuuluvuse või muu pärast, ei ole mul õnnestunud leida. Vähemalt ei ilmunud selliseid artikleid suuremates päeva- ja nädalalehtedes ega ka õigeusu ajakirjanduses. Mis puudutab vene noormeeste õpinguid usuteaduskonnas, siis ka pärast Ossipovi lahkumist ülikoolist jätkas osa neist seal õpinguid ja neid võeti sinna ka juurde, olgugi et madalamatele õppeastmetele. Pärast Ossipovi lahkumist usuteaduskonnast jätkas venelastest seal õpinguid Konstantin Rupski, 1938. aastal astus sisse Ossipovi naisevend Sergei Pavski ja 1939. aastal Jevgeni Medvedev (Album Academicum; RA, Tartu Ülikool 1939: 92). Eri teaduskondade eri õppeastmetelt leiab soovi korral veel arvukalt vene tudengeid, mis seab Ossipovi väited kahtluse alla.

Sügisene lahkumine ülikoolist ei olnud kindlasti ootamatu, sest juba suvel 1936 oli Ossipov asunud endale kindlustama Tallinnas töökohti usuõpetajana. Nii kinnitati ta 1. augustist 1936 usuõpetajaks seltsi Vene Kool Eestis alg- ja keskkoolis – sama koolipidaja gümnaasiumi oli ta 1930. aastal ka ise lõpetanud ja seal töötas teise usuõpetajana endiselt tema soosija ülempreester Joann Bogojavlenski –, lisaks sai temast sama aasta 1. septembrist Lenderi Tütarlaste Erahumanitaargümnaasiumi usuõpetaja. Kahe kooli peale oli tema koormus kokku 9 tundi nädalas, mis tähendas sügisest igal nädalal Tallinnas viibimist. Kuna tal pedagoogiline kutse puudus, oli ta ametlikult usuõpetaja kohusetäitja (TLA, Tallinna linna haridusosakond 1938: 1–2). Nendes õppeasutustes töötas ta kuni usuõpetuse kaotamiseni 1940. aastal, pidevalt enda koormust kasvatades: 1937. aasta sügisest andis ta neis koolides kokku juba 12 tundi nädalas, alates 1938. aasta sügisest 14 tundi nädalas (TLA, Tallinna linna haridusosakond 1942: *s.n.*).

Üha intensiivsemaks muutus ka tema töö sisemisjonäri ja vaimuliku visionääri-kirjamehena. Sellest annavad tõendust tema aruanded sinodi hoolekande- ja sisemisjoniosakonnale. Näiteks esimese nelja kuu vältel külastas ta regulaarselt Tallinnas Jaani ja Juhkentali vanadekodu, samuti pidas jumalateenistuse toona linnast väljas asunud Iru vanadekodus. Suure kire ja innuga jätkas ta loengute ja piiblitundide pidamist ning külastas kogudusi külalisjutlustajana: septembrist detsembrini 1935 pidas ta Tallinnas ja Nõmmel 11 loengut, kolm jutlust ja kaks piiblitundi lastele, Tartus aga 17 loengust koosnenud sarja „Kristlase elu", millele lisandus sealsetes õigeusu kirikutes peetud viis jutlust. Ühendades misjonitegevuse huviga õpetamise vastu, asus ta välja töötama ühtlustatud pühapäevakooli kava lastele (Koguduste elu 1936). Suvel 1936 hakkas õigeusklike häälekandjas Elutõde ilmuma Ossipovi artiklite sari „Pühapäevakool", kus ta selgitas nimetatud õppevormi eesmärke ja mitmeid selle läbiviimisega seotud praktilisi küsimusi: mis vanuses lastele seda korraldada, kuidas neid vanuseliselt ja sooliselt rühmadeks jagada, kui pikad peaksid olema tunnid, kuidas koostada õppekava ja milliseid pedagoogilisi võtteid kasutada. Samuti avalikustas Ossipov seal enda välja töötatud õppe- ja tunnijaotuskavad pühapäevakooli eri rühmadele[12] (Ossipov 1936).

Kuigi ametlikult oli Ossipov jätkuvalt Tartu Jumalaema Uinumise koguduse preester, siis reaalselt jõudis ta Tallinnast sinna üha harvem. Nii hakkas ta otsima vaimulikukohta mõne Tallinna koguduse juures. Detsembris 1936 kinnitaski Tallinna Jumalaema Kaasani pühakuju kogudus ta koguduse vana ja nõrgeneva tervisega ülempreestri Vassili Kamenevi ettepanekul koguduse teiseks preestriks. Teise vaimuliku koht oli Kaasani koguduses taas koosseisuväline. Ossipov seadis tingimuseks, et kogudus peaks talle siiski maksma 25 krooni kuus toetust, ja koguduse nõukogu rahuldas selle soovi. Noor preester ei nõudnud seda lihtsalt niisama, vaid võttis endale kohustuse osaleda kõigil kirikupühade teenistustel, pidada vastavalt vajadusele muid jumalateenistusi, viia läbi loenguid ning korraldada pühapäevakooli ja noorteringi tööd

[12] Paralleelselt ilmus ajalehes Elutõde ka tema endise kaasüliõpilase preester Vladimir Karinski artiklite sari „Isetegevus usuõpetuses", mis täiendas Ossipovi käsitlust koolides pakutava usuõpetuse programmide võrdlusega ja ideedega, kuidas isetegevuslikel alustel kvaliteetset usuõpetust pakkuda (Karinski 1936).

(RA, EAÕK Sinod 1936b: *s.n.*). See tähendas küllaltki suurt lisakoormust, mistõttu oli tasu küsimine igati õigustatud ja 25 krooni töömahtu arvestades väike summa.

Pidevalt kasvas ka Ossipovi töömaht sisemisjonärina ja intensiivistus tema kirjanduslik ning ajakirjanduslik tegevus. Aastatel 1937–1938 pidas ta Tallinna ja Harjumaa hooldekodudes, haiglates ja vanglates kokku mitukümmend palvust ja jumalateenistust, samuti tegi ta visiite puudust kannatavate perekondade kodudesse. 1938. aastal hakkas ta tegelema hoolekande- ja sisemisjoniosakonna raamatukogu rajamisega (Sisemisjoni 1938). Paralleelselt kasvas tema kaastööde maht ajakirjale Pravoslavnõi Sobesednik ning järjest enam avaldas ta oma töid eraldi väljaannetena – lisaks juba artikli eelmises alapeatükis mainitud väljaannetele ilmus 1937. aastal tema brošüür õigeusu nimedest, mis paigutus väga selgelt nimede eestistamise kampaania konteksti. Selles teoses pakkus ta teiste õigeusu maade ja rahvaste kogemusele tuginedes välja lahenduse, kus pühakuid tuleks austada kasutades eestipäraseid nimekujusid, mille tulemusel muutuks eestipäraste nimede panemine aja jooksul loomulikuks. Samuti ei näinud ta mingit takistust, et inimesed võiksid kasutada paralleelselt kahte nimekuju, ühte ametlikus ja teist kiriklikus asjaajamises (Осипов 1937b: 27). Kõik need põhimõtted toetasid EAÕKs juba 1920. aastate algusest aetud nimepoliitikat, mille valguses võib taas küsida, kas tegemist oli tema isiklike seisukohtadega või katsega tõestada kirikuvõimudele oma lojaalsust. Välistada ei saa ka mõlema selgituse samaaegset kehtivust. Lisaks ilmus Ossipovi sulest 1937. aastal veel mälestusteos kauaaegsest Tartu Jumalaema Uinumise koguduse ülempreestrist Anatoli Ostroumovist ja 1938. aastal tuntud vene muinasjutu põhjal loodud neljavaatuseline lastenäidend „Kivistunud kuningriik“ (Осипов 1937c; Осипов 1938c).

Lastenäidendi kirjutamine, töö õpetajana ja pühapäevakoolide õppekava koostamine tõestavad, et lapsed ja noored püsisid Ossipovi südames. Sellest annab täiendavat tunnistust ka tema aktiivne osalemine noortetöös. Neil aastatel aitas ta eestikeelses Tallinna Issanda Muutmise koguduses kaasa noorteringi Põhjala töö taaselustamisele ning esines ettekannetega üleriigilistel õigeusu noortepäevadel. Kuigi Ossipov oli VÜKList 1932. aastal lahkunud, jäi ta omamoodi sidemeheks nende ja eestikeelsete noorteringide vahel. Seda kinnitab 7. augustil 1938 Pärnus

toimunud õigeusu noortepühal peetud ettekanne, kus ta tutvustas valdavalt eestikeelsele publikule nimetatud üliõpilasliikumise tegevust Eestis (RA, EAÕK Sinod 1938: *s.n.*; Ümarik 1938).

TORMILISED AASTAD KAASANI KOGUDUSES

Veebruaris 1939 haigestus raskelt Kaasani koguduse esipreester Vassili Kamenev ja metropoliit Aleksander nimetas koguduse juhatuse palvel Ossipovi 21. veebruaril koguduse hooldajapreestriks (RA, EAÕK Sinod 1939a: *s.n.*). Kamenev suri peatselt ja 19. märtsil kinnitas koguduse nõukogu Ossipovi alaliseks esipreestriks. Metropoliit Aleksander andis sellele lõpliku õnnistuse 27. märtsil (RA, EAÕK Sinod 1939b: *s.n.*). Sellega oli Ossipov kindlustanud endale alalise töökoha konkreetse koguduse juures, mis tõi tema ellu ka suurema stabiilsuse. Seda oli tal vägagi vaja, sest samal aastal sündis tema perekonda esimene laps, tütar. Ühtlasi sai alguse Ossipovi karjäär kiriku juhtorganites, sest seoses Kamenevi haigestumisega valiti ta 30. jaanuaril vene kogudusi juhtiva Narva piiskopkonna nõukogu ajutiseks liikmeks. Siingi võib näha tema peamise soosija, ülempreester Joann Bogojavlenski mõju, kes oli algusest peale selle nõukogu üks mõjukamaid liikmeid ja valiti samal istungil nõukogu esimehe kohusetäitjaks (RA, EAÕK Sinod 1939c: 30).

Kogudusetöö tõi kaasa Ossipovi töökoormuse vähendamise sisemisjonärina – 26. aprillist jäeti ta hooldama vaid Tallinna ja Harjumaa hooldekodusid ning vabastati vanglate teenindamisest (Sisemisjoni 1939). Ent seda intensiivsemalt tegutses ta noortetöö alal ja harrastas kirjanduslikku tegevust. 1939. aastal andis Ossipov välja mälestusraamatu lahkunud ülempreestrist Vassili Kamenevist (Осипов 1939b) ja alustas uue raamatusarja „Biblioteka pravoslavnogo mirjanina“ („Õigeusu ilmiku raamatukogu“) väljaandmist, mille esiteoseks oli mõeldud tema enda koostatud mitmeosaline ülevaade õigeusu jumalateenistusest. Paraku jõudis enne poliitiliste olude muutumist ilmuda sellest ainult esimene vihik, milles ta andis ülevaate õigeusu kirikuhoone funktsioonidest ja sisustusest, jumalateenistuste ja palvuste ööpäevaringsest tsüklist ning vaimulikest ja kirikuteenijatest koos nende riietuse ja vaimulike autasudega (Осипов 1939c). Samal aastal külastas Ossipov teist korda

Eesti õigeusklike armastatud palverännupaika, Valamo kloostrit Soomes, kus ta oli esimest korda viibinud 1937. aastal. Selle reisi põhjal valmis tal reisikiri, mis ilmus 1940. aastal eraldi raamatuna (Осипов 1940). Ossipovile omaselt on see ladusalt kirjutatud tekst, mis Soome maastike ja kloostri eluolu kirjeldamise kõrval teeb põikeid kristlike legendide juurde, filosoofiasse ja Ossipovi siseilma ning sisaldab palverännaku ajal kirjutatud kolme luuletust. Kindlasti ei kuma sealt veel läbi kirikus pettunud inimese eluhoiakud.

Noortetöö valdkonnas laiendas ta oma tegevust veelgi ning koos teiste noorte vene vaimulike Mihhail Lukkaneni ja Aleksander Kisseljoviga sai temast kümnendi vahetuseks venekeelse noortetöö peamine organisaator Eesti õigeusu kirikus. Ta oli ka 29. jaanuaril 1940 loodud noorteühingu Õigeusu Noorsoo Malev üks asutajatest ja selle põhikirja autor (RA, EAÕK Sinod 1940a: *s.n.*). Mõned päevad hiljem määras Narva piiskopkonna nõukogu Ossipovi vastutama ametliku venekeelse noortetöö osakonna loomise eest piiskopkonnas (RA, EAÕK Sinod 1940b: *s.n.*). Nii nagu katkes Ossipovi raamatusarja väljaandmine, jäi ka suurem osa nende organisatsioonide plaanitud eesmärkidest poliitiliste muutuste tõttu ellu viimata. Selleks ajaks oli Ossipovil kogunenud juba nii rikkalik noortetöö kogemus, et vajadusel oli ta alati valmis teistele vaimulikele noorteringide korraldamisel abi andma. Seda tõendab näiteks mais 1940 piiriäärsete vaimulike koosolekul Tallinna Neeva Aleksandri peakirikus peetud ettekanne (RA, EAÕK Sinod 1940c: *s.n.*).

Tema tööd neil aastatel on meenutanud Vjatšeslav Jakobs, hilisem Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Kornelius, kes puutus Ossipoviga kokku nii Tallinna Vene Eraühishumanitaargümnaasiumi õpilasena (samas koolis õppis ka tulevane Moskva ja kogu Venemaa patriarh Aleksius II) kui ka Tallinna Kaasani koguduse liikmena. Tema sõnul tugines Ossipov usuõpetajana õppetöös rangelt teaduslikele alustele, oma elava õpetamisstiiliga innustas ta noori ning pakkus teravat kontrasti Joann Bogojavlenski kuivadele ja igavatele tundidele. Koguduses organiseeris Ossipov kohe 1937. aastal noorteringi, tellis kirikusse pingid loengute jaoks ja hakkas läbi viima iganädalasi vaimulikke vestlusi, kus vastas heal meelel ja innukalt kõigile küsimustele. Samuti seadis ta altaris sisse range teenimiskorra, kus kõigile poistele olid jagatud selged ülesanded ja keegi ei seisnud tegevuseta – noorele Vjatšeslavile, kes regulaarselt

altaris teenis, see meeldis. Ossipov innustas teda lugema rohkem vaimulikku kirjandust ja edasi liikuma teel vaimulikuameti poole (Корнилий 2009: 25, 41–42). Ükskõik, kas ja millised võisid olla toona Ossipovi sisemised kahtlused, millest ta oma autobiograafias põhjalikult räägib, kõrvalseisjate pilgu eest jäid need varjatuks. Ossipov oli – või vähemalt näis olevat – suure sisemise põlemisega ja teistele innustavalt mõjuv noor vaimulik.

Materjalid Ossipovi tegevuse kohta Nõukogude okupatsiooni esimesel aastal on küllaltki napid, seda ka juba seetõttu, et mitmed tema tegevusvaldkonnad – vaimuliku kirjanduse väljaandmine, noortetöö, vaimulikud loengud, hingehoiutegevus hooldekodudes – ei olnud nõukogude võimu poolt lubatud. Ossipov jätkas teenimist Kaasani koguduses ja Narva piiskopkonna nõukogus, kust ta mobiliseeriti 27. juunil 1941 Nõukogude armeesse. Kas oma hariduse või halva tervise tõttu, mis võis olla ka tema Eesti sõjaväest ennetähtaegselt vabanemise põhjus – ise pole ta neil põhjustel kuskil peatunud –, ei saadetud teda rindele, vaid ta teenis vähem kui aasta insenerivägedes Molotovi linnas (tänane Perm). 1942. aastal ta demobiliseeriti ja määrati sama aasta mais Molotovi uue kalmistu Kõigi Pühakute kiriku esipreestriks, kellena ta teenis järgmised 2,5 aastat (Фирсов 1999; Ossipov 1961: 48–49).

Pärast Eesti taasokupeerimist Nõukogude vägede poolt taotles Ossipov Moskva patriarhilt luba vahetada taas piiskopkonda, et pöörduda koju pere juurde (Осипов 2004: 253). Novembris 1944 jõudis ta Tallinnasse tagasi ja Narva piiskop Pavel (Dmitrovski), kes juhtis sel ajal ajutiselt kõiki Eesti õigeusu kogudusi, nimetas Ossipovi 15. novembril uuesti Tallinna Kaasani koguduse esipreestriks (RA, EAÕK Sinod 1944: *s.n.*). Selles ametis jäi tema viimaseks suuremaks tööks Kaasani kiriku 225. aastapäeva puhul kirikut tutvustava brošüüri väljaandmine, ent seda teost on raske võrrelda tema 1930. aastate kirjutistega. Raamatuke koosnes kolmest osast: lühike ja väheinformatiivne ajalooline ülevaade, Teises maailmasõjas hukkunud koguduse liikmete nimekiri ja Jumalaema Kaasani ikooni ees peetava palvuse tekst, lisaks mõned fotod (225-летие 1946). Ossipovi varasematest teostest eristavad seda nii stiil kui ka talle ebatüüpiline pealiskaudsus. Raske öelda, kas see peegeldab eelkõige koguduse soove, muutunud poliitilisi olusid või Ossipovi enda elus toimunud üleelamiste tagajärgi.

Ossipovi elu oli vahepeal tõepoolest olulisel määral muutunud ja kõige enam on just nendes sõja-aastate sündmustes nähtud tõuget ateismi poole. Ajal, mil Ossipov mobiliseeriti, oli tema abikaasa Niina lapseootel. Nende teine laps, taas tütar, sündis ajal, mil Ossipov oli sõjaväes. Seda last ta ei näinudki. Tema abikaasa otsustas 1944. aastal koos isa ja vennaga Saksamaale emigreeruda, oma mehest aga lasi ennast lahutada. Ossipov ei kohtunud oma naise ja lastega enam mitte kunagi. Nende lahkumine tabas teda Tallinnasse naasmisel täieliku üllatusena. Tagasipöördumisel saadud šokk oli nii suur, et ajutiselt kaotas ta kõnevõime (Осипов 2004: 256). Juba oma magistritöös peatus ta põhjalikult preestri perekondlikku elu puudutavatel küsimustel ja ka preestri abikaasat puudutavatel nõuetel. Oma memuaarides peatub ta kõige pikemalt suhete teemal: sinna mahuvad tagasivaade tema esimesele abielule, kirjeldused hilisematest, Venemaa-perioodil tekkinud suhetest, kooseludest ja teisest abielust, kogetud pettumustest ja üksindusest, arutlused naise rollist mehe elus ja perekonnas (Осипов 2004: 244–253). Kõik see näitab, kui tähtsal kohal oli Ossipovi jaoks isiklik elu, ja aitab ka mõista, kuidas just selles valdkonnas kogetud tragöödiad võisid teda Jumalast eemale viia.

Samaaegselt kogudusetööle ennistamisega oli Ossipov ennistatud ka Narva piiskopkonna nõukogu liikmeks. Narva piiskopkonna vaimulike ühe esindajana osales ta 31. jaanuarist 2. veebruarini 1945 Moskvas toimunud kirikukogul, kus patriarhitroonile valiti senine patriarhi kohusetäitja Aleksius (Ossipov 1961: 49). Märtsis 1945 toimus EAÕK uus likvideerimine ja senise mitme piiskopkonnaga kiriku asemele moodustati Vene Õigeusu Kiriku Tallinna ja Eesti piiskopkond. Aleksander Ossipov nimetati 5. märtsil selle piiskopkonna nõukogu esimese koosseisu liikmeks ja sekretäriks ning ta asus oma kohuseid täitma 9. märtsist. Nõukogu esimeheks sai Ossipovi ammune soosija, ülempreester Joann Bogojavlenski, ja nõukogu peamised tööülesanded olid esialgu seotud kirikustruktuuride ümberkorraldamisega vastavalt Vene Õigeusu Kiriku põhikirjale (Sõtšov 2004: 37–39). Kui uskuda Ossipovi mälestusi, siis tolleks ajaks oli ta nõukogude võimuga täielikult leppinud, isegi asunud seda toetavale seisukohale ja teda sõimati seetõttu korduvalt „punaseks preestriks“ ning ähvardati vägivallaga (Осипов 2004: 253–258). Ka tema abikaasa, valgeemigrandist preestri tütar Niina olevat lahutuse taotlemisel viidanud just sellele, et ei saa olla abielus nõukogude võimu toetava

inimesega. Bogojavlenski soosing, Ossipovi lojaalsus uuele riigikorrale ja võib-olla ka selleks ajaks alguse saanud koostöö julgeolekuorganitega, kombineeritult tema kakskeelsuse ja kirjasõna suurepärase valdamisega tegid temast ideaalse kaastöölise uue kirikukorralduse elluviimisel.

Ent vastuolulisi hinnanguid esile kutsunud Tartu Ülikooli haridus tagas talle peagi tema meelelaadiga paremini sobiva ja märksa mõjukama positsiooni. Juba veebruaris 1946 kutsuti Ossipov lugema loenguid Leningradis avatud vaimulikel kursustel, kuhu ta edaspidi perioodiliselt sõitis. Kui 1. septembril 1946 taasavati Leningradi vaimulik akadeemia, kinnitati Ossipov kui üks väheseid teaduskraadiga preestreid NSV Liidus selle õppeasutuse Vana Testamendi professoriks. Ühtlasi asus ta täitma vaimuliku akadeemia ja selle juures tegutseva vaimuliku seminari inspektori kohuseid, mis ilmalikus mõttes tähendas sisuliselt prorektori ametit. Leningradi metropoliidi Grigori (Tšukovi) vastav otsus pärineb sama aasta 24. septembrist (Sõtšov 2004: 161, 182). Sellega lõppes Ossipovi elus Eesti-periood.

KOKKUVÕTE

Kuigi rahvusvahelise tuntuse tagasid Ossipovile tema elu viimasel kahel kümnendil aset leidnud sündmused, on Eesti kirikuloo seisukohalt olulised just neile eelnenud aastad, mil Ossipov panustas aktiivselt siinsesse kirikuellu ning etendas Eesti õigeusu kirikus rolli vene- ja eestikeelsete kogukondade sidumisel, paistis silma laste- ja noortetöös, hingehoidjana, ajakirjanikuna ja usulise hariduse edendajana.

Tutvumine Ossipovi lapsepõlve ja noorusega näitab, et kuigi ta ei pärinenud sügavalt usklikust perekonnast, jõudis ta ühiskondliku tegevuse ja identiteediotsingute kaudu usuni hilises teismeeas. Nähes kiriklikku teenistust võimalusena elada oma elu mõtestatult ja teisi aidates ning tagades selle valikuga vahendid oma ülikooliõpingute rahastamiseks, asus ta mõneti ootamatult õppima Tartu Ülikooli usuteaduskonda, kus oma andekuse ja väljapaistva õppeedukuse tõttu tõusis kiiresti toonase õigeusu professori Vassili Martinsoni võimalikuks mantlipärijaks. Hoolimata sellest, et Ossipovi teaduslik potentsiaal jäi rakendamata ning tema doktoriõpingute katkemist varjutab saladusloor, sai temast

mitmekülgne ja tegus vaimulik, kelle tegevus innustas teisigi inimesi vaimulikuteele asuma. Kuigi eelkõige paistis ta oma edumeelsuse ja innukusega silma vene kogukonnas, kus toona domineerisid peamiselt tsaariaegse hariduse ja ellusuhtumisega, sageli Eesti iseseisvuse suhtes skeptiliselt meelestatud vaimulikud, kujunes ta oma suurepärase vene ja eesti keele valdamise ning ladusa väljendusoskusega ka sillaks kahe kogukonna vahel, kelle teenistust hinnati mõlemal pool. Ossipovi sidemed Eestiga katkesid Teise maailmasõja järel, mil ta kutsuti Leningradi vaimuliku akadeemia õppejõuks.

Võrreldes Ossipovi 1960. aasta autobiograafiat tema varasemate kirjutiste, kaasaegsete mälestuste ja ametlike dokumentidega, on 1930. aastate Ossipovis raske märgata seda pettumust kirikus, mida ta tagasivaates neile aastatele kirjeldab. Ossipovi väga ratsionaalne loomus, mida kindlasti toetas ja süvendas Tartu Ülikooli evangeelsest teoloogiast mõjutatud usuteaduskonnas õppimine, võis temas tekitada küll juba toona usuküsimustes sisemisi kahtlusi ja heitlusi, kuid ei kõigutanud veel märgatavalt tema usku ja kiriklikkust. Pühendumus, millega ta rakendas ennast kirikutöö eri valdkondades, sageli selle eest tasu saamata, kõneleb siirast isiklikust usust, sealhulgas ka usust kirikusse kui institutsiooni. Tema kaugenemist usust ja kirikust on märksa loogilisem selgitada 1940. aastatel alguse saanud isiklike tragöödiate jadaga, millest mitmed jäävad väljapoole käesoleva artikli ajalisi piire.

Lõpetuseks on aga kohane ära tuua lõik Ossipovi magistritööst, kus ta kirjeldas just taolisi rünnakuid, millele ise hiljem ei suutnudki vastu seista: „Kurat muidugi sellist massilist langust soovib palju enam kui üksikuid kukkumisi, sellepärast tarvitab kõik jõud kõrgelseisvaile, juhtivaile üksikuile, et nende läbi mõjuda ka neile alluvaile. Eriti tige ja suur … on see võitlus pastorite vastu, kes on ju ainsad kõigi maapealsete usklikkude juhid.“ (Ossipov 1935a: 97)

Bibliograafia

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

EAÕK Sinod. 1931a. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov metropoliit Aleksandrile, 1.02.

EAÕK Sinod. 1931b. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov Vassili Martinsonile, 10.02.

EAÕK Sinod. 1931c. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov Soome kirikuvalitsusele, *s.d*.

EAÕK Sinod. 1931d. EAA.1655.3.243. Vassili Martinson metropoliit Aleksandrile, 20.09.

EAÕK Sinod. 1932a. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov Vassili Martinsonile, 9.09.

EAÕK Sinod. 1932b. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov metropoliit Aleksandrile, 1.09.

EAÕK Sinod. 1934. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov metropoliit Aleksandrile, 1.04.

EAÕK Sinod. 1935a. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov metropoliit Aleksandrile, 8.01.

EAÕK Sinod. 1935b. EAA.1655.3.243. Aleksander Ossipov metropoliit Aleksandrile, 27.06.

EAÕK Sinod. 1936a. EAA.1655.2.2795. Александр Осипов Нарвскому Епархиальному Совету, 22.12.

EAÕK Sinod. 1936b. EAA.1655.2.2795. Протокол заседания приходского совета, 20.12.

EAÕK Sinod. 1938. EAA.1655.3.1019. Pärnumaa praostkonna noortejuhtide koosoleku protokoll, 8.08.

EAÕK Sinod. 1939a. EAA.1655.2.2795. Его Высокопреосвященству, 20.02.

EAÕK Sinod. 1939b. EAA.1655.2.2795. Его Высокопреосвященству, 23.03.

EAÕK Sinod. 1939c. EAA.1655.2.2633. Журнал заседания Нарвского Епархиального Совета, 30.01.

EAÕK Sinod. 1940a. EAA.1655.3.1018. Протокол № 1, 29.01.

EAÕK Sinod. 1940b. EAA.1655.2.2634. Журнал заседания Нарвского Епархиального Совета, 2.02.

EAÕK Sinod. 1940c. EAA.1655.3.63. Eesti piiriäärsete koguduste vaimulike koosoleku protokoll, 28.–29.05.

EAÕK Sinod. 1944. EAA.1655.2.2800. Настоятелю Таллинской Рождества-Богородицы (Казанской) церкви, 15.11.

Siseministeerium. 1928. ERA.14.11.1437. Vene Üliõpilaste Kristliku Seltsi põhikiri, märts.

Tartu Ülikool. 1930. EAA.2100.4.510. Tallinna Vene Eraühisgümnaasiumi lõpuklassi õpilaste nimekiri, 15.07.

Tartu Ülikool. 1935a. EAA.2100.2.773. Dekaan Olaf Sild ülikooli valitsusele, 17.09.

Tartu Ülikool. 1935b. EAA.2100.2.773. Aleksander Ossipovi edasiõppimise kava, 27.08.

Tartu Ülikool. 1936. EAA.2100.2.773. Vassili Martinson usuteaduskonna kogule, 20.10.

Tartu Ülikool. 1939. EAA.2100.2.615. Ülevaade õigeusu õppetooli üliõpilastest, 2.10.

Riho Saardi eraraamatukogu

Salumaa, Elmar. [1962]. *EELK 1918–1962, III: Kirik ajavahemikul 1940–1962*.

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

Tallinna linna haridusosakond. 1935. TLA.52.2.1712. Tartu Ülikooli valitsuse ajutine tunnistus, 31.05.

Tallinna linna haridusosakond. 1936a. TLA.52.2.1712. Aleksander Ossipovi *curriculum vitae*, 16.07.

Tallinna linna haridusosakond. 1936b. TLA.52.2.1712. Väljavõte Tartu linna perekonnaregistrist, 15.07.

Tallinna linna haridusosakond. 1938. TLA.52.2.1712. Aleksander Ossipovi teenistusekiri.

Tallinna linna haridusosakond. 1942. TLA.52.2.1712. Tõendis Niina Ossipovile, 7.05.

Tartu Ülikooli Raamatukogu

Ossipov, A. 1934. *Kino ja kõlblas kasvatus: referaat pedagoogika proseminaris „Esteetiline kasvatus“*, juhendaja mag. A. Elango. Tartu Ülikooli usuteaduskond.

Ossipov, A. 1935abc. *Kristlik pastor ph Johannes Kuldsuu kirjelduse järgi (kaasaegsete paralleelidega).* I–III. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.

Remmel, Atko. 2004. *Ateismi ajaloost Eestis (XIX sajandi lõpust kuni aastani 1989)*. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.

Sõtšov, Andrei. 2004. *Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945–1953*. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.

Kirjandus

Bourdeaux, Michael. 1966. *Opium of the People: The Christian Religion in the USSR*. New York: Bobbs-Merrill.

Chumachenko, Tatiana. 2002. *Church and State in Soviet Russia: Russian Orthodoxy from World War II to the Khrushchev Years*. London: Routledge.

Duluman, J. 1958. „Kuidas ma lakkasin uskumast Jumalasse“. *Noorte Hääl*, 11.–16.02.; 18.–22.02.; 25.–26.02.; 28.02.

Karinski, Vladimir. 1936. „Isetegevus usuõpetuses“. *Elutõde*, 18.06.; 2.07.; 16.07.; 4.08.; 19.08.; 17.09.; 29.10.; 26.11.; 17.12.

„Koguduste elu päevaraamat“. 1936. *Elutõde*, 22.05.

Ossipov, Aleksander. 1936. „Pühapäevakool“. *Elutõde*, 11.06.; 18.06.; 16.07.; 4.08.; 19.08.; 10.09.; 24.09.; 19.11.

Ossipov, A. 1959. „Usust lahtiütlemine on ainuõige tee“. *Rahva Hääl*, 9.12.

Ossipov, A. 1961. *Tee vaimsele vabadusele: endise usuteadlase jutustus.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Remmel, Atko. 2011. *Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990: tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Schvak, Toomas. 2011. „Õigeusu vaimulikkonna ettevalmistamisest Eesti Vabariigis 1918–1940". *Usuteaduslik Ajakiri*, 1 (62): 70–86.

Schvak, Toomas. 2013. *Nõmme Ristija Johannese kogudus: uurimus Tallinna Nõmme õigeusu koguduse ja kiriku 90-aastasest ajaloost*. Tallinn: Püha Johannese Kool.

„Sisemisjoni edukas töö möödunud aastal". 1939. *Elutõde*, 12.05.

„Sisemisjoni osakonna aastakoosolek". 1938. *Elutõde*, 27.05.

Smolkin, Victoria. 2018. *A Sacred Space Is Never Empty: A History of Soviet Atheism*. Princeton: Princeton University Press.

Spasski, Nikolai. 1959. „Miks ma ütlesin lahti kirikust". *Rahva Hääl*, 24.07.

Sõtšov, Andrei. 2009. „Õigeusu kiriku oikumeenilised suhted". *Eesti oikumeenia lugu*, peatoim. Riho Altnurme: 57–75. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

Tšertkov, Aleksei. 1977. *Kuidas usk lohutab?* Tallinn: Eesti Raamat.

Ümarik, Joann. 1938. „Pärnu noortepüha ületas lootused". *Elutõde*, 9.09.

225-летие Таллинской Казанской церкви. 1946. Таллин: Казанский приход.

Гаркавенко, Оксана. 2011. «Имя Божие похулившие. Годы хрущевских гонений: судьбы отступников». *Православие и современность*, 20.12.

«Доклад секретного осведомителя, профессора протоиерея А. Осипова Ленинградскому уполномоченному А. И. Кушнареву о положении в Московской Патриархии». 1997. *История Русской Православной Церкви. Новый патриарший период. Том 1: 1917–1970*, ред. М. Данилушкин: 911–926. Санкт-Петербург: Воскресение.

Дулуман, Е. К. 1957a. «Как я стал атеистом». *Комсомольская Правда*, 24.03.

Дулуман, Евграф. 1957b. *Почему я стал верить в бога*. Москва: Молодая гвардия.

Корнилий, митрополит. 2009. *О моем пути*. Таллинн: *s.n.*

Осипов, А. 1930. «III Прибалтийский съезд РСХД». *Вестник*, 10: 26–32.

Осипов, Александр. 1933. *Братьям: стихи 1927–1933.* Тарту: А. К.

Осипов, Ал. 1937a. *Кино и нравственное воспитание*. Таллинн: Русская Книга.

Осипов, Ал. 1937b. *Имя христианское и имя национальное: опыт разрешения проблемы.* Таллинн: Русская Книга.

Осипов, Ал. 1937c. *Светлой памяти протоиерея А. Ф. Остроумова.* Таллинн: Православный Собеседник.

Осипов, А. 1938a. «Пастырский идеал Св. Иоанна Златоуста и наши дни». *Православный Собеседник*, 8–9, 11–12.

Осипов, Ал. 1938b. *Пастырский идеал Святого Иоанна Златоуста и наши дни*. Таллинн: Православный Собеседник.

Осипов, Ал. 1938c. *Окаменелое царство: сказка в 4-х действиях по моивам древнерусского национального эпоса*. Тарту: Юность.

Осипов, Ал. 1939a. «Открытое письмо». *Православный Собеседник*, 9.

Осипов, Ал. 1939b. *Умер пастырь: памяти В. В. Каменева.* Таллинн: Православный Собеседник.

Осипов, Ал. 1939c. *Православное богослужение. Часть I: храм и его служители.* Таллинн: изд. журнала «Православный Собеседник».

Осипов, Ал. 1940. *Путевая тетрадь: (на Валаам!).* Таллинн: Православный Собеседник.

Осипов, А. А. 1960. *Путь к духовной свободе: (рассказ бывшего богослова)*. Москва: Госполитиздат.

Осипов, Александр. 2004. «Воспоминания». *Апостасия: «Атеист Александр Осипов» и эпоха гонений на Русскую Православную Церковь*, ред. Сергей Фирсов: 244–287. Санкт-Петербург: Сатисъ.

Плюханов, Б. В. 1993. *РСХД в Латвии и Эстонии: материалы к истории Русского Студенческого Христианского Движения*. Paris: YMCA-Press.

«РСХД в Эстонии». 2002. *Мир Православия*, 7 (52), июль.

Сергий (Рыбко). 2011. «И не Павел, и не Савл: богослов не может стать атейстом». *Образование и Православие*, 11.04.

У родных святынь: второй съезд Русского Христианского Студенческого Движения в Прибалтике: Печерский монастырь, 3–11 августа 1929 г. 1930. Ревель: РСХД.

Фирсов, Сергей. 1999. «… Атеист и друг ваш Александр Осипов». *Независимая газета*, 3.11.

Фирсов, С. Л. 2004. *Апостасия: «Атеист Александр Осипов» и эпоха гонений на Русскую Православную Церковь*. Санкт-Петербург: Сатисъ.

Черняев, Анатолий. 2011. «Из Павла в Савла: к столетию Александра Осипова, богослова, ставшего атеистом». *НГ-Религии*, 6.04.

Чумаченко, Т. А. 1999. *Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 гг*. Москва: АИРО-XX.

Шкаровский, М. В. 2010. *Русская Православная Церковь в XX веке*. Москва: Вече; Лепта.

Veebiallikad

Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. [1994] https://www.ra.ee/apps/ andmed/index.php/site/aaut (13.12.2021).

Ossipov, Aleksander. 1960. *Teoloogiamagister Aleksander Ossipov*. Eesti Raadio, 29.11. ERR arhiiv. https://arhiiv.err.ee/vaata/195047 (7.03.2022).

Vaimulike andmebaas: Ossipov, Aleksander Aleksandri p. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik. https://www.eoc.ee/vaimulik/ossipov-aleksander/?v=a57b8491d1d8 (25.10.2021).